

Дослідження соціально-економічних феноменів

УДК 336:330.567

**ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК ПІДҐРУНТЯ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

FINANCIAL SUPPORT OF HOUSEHOLDS AS A BASIS FOR THE SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Оксана Гончаренко

Докт. екон. наук, доцент, начальник кафедри Академії Державної пенітенціарної служби

Oksana Goncharenko

Dr. in Economics, Associate Professor, Head of the Department, the Academy of State Penitentiary Service

 orcid.org/0000-0001-6410-4966

 oksana1915-1@ukr.net

Крістіна Сіренко

Канд. екон. наук, доцент Академії Державної пенітенціарної служби

Christina Sirenko

PhD in Economics, Associate Professor, Academy of the State Penitentiary Service

 orcid.org/0000-0003-2705-0924

 ddd12011988@gmail.com

Анотація

У статті - на основі аналізу даних Державної служби статистики України - досліджено фінансову забезпеченість домогосподарств шляхом оцінки їх фінансового стану. Визначено сутність фінансового забезпечення домогосподарств, його роль та значення в моделі сталого розвитку економіки країни.

В процесі дослідження встановлено відсутність в Україні домогосподарств, які можуть віднести себе до заможних, та низький показник кількості домогосподарств середнього класу. З'ясовано, що майже половина домогосподарств не має можливості зробити заощадження, що вказує на збіднілість населення країни. Визначено шляхи вдосконалення фінансового регулювання доходів домогосподарств.

Abstract

The paper reviews the functions of financial provision of households in Ukraine by analyzing the scope of their financial resources and dynamics. In the process of research, methods of empirical research, namely, statistical and economic; analysis and synthesis; abstract-logical, as well as methods of observation, comparison and empirical description has been employed.

The essence of financial support of households, its role and significance in the model of sustainable development of the country's economy were analyzed. It was determined that the basis of functioning of households is the formation of their sufficient financial base, which allows to fully ensure the development of each member of the household - the direct owners and carriers of human capital. The absence of households in Ukraine that can be considered as affluent, and the low average number of households in the middle class is established. It is found that almost half of households are not able to make savings, which indicates the impoverishment of the country's population.

It was established that monetary incomes, namely wages, constitute the financial base of domestic households. The share of pensions, scholarships and social assistance accounted for a quarter of the resources of the average household. In the course of the study, it was determined that non-food goods and services account for the largest share of housing, water and wastewater costs, electricity, gas and other fuels. In the long run, the level of financial support for households in Ukraine depends predominantly on the general economic trend, the level of savings of citizens and the demographic factor. The critical excess of income over expenditures and long-term hostilities in eastern Ukraine do not contribute to the welfare of its citizens.

The directions of improvement of the mechanism of formation and accumulation of the financial base of households are outlined.

Ключові слова:

фінансові ресурси, рівень життя, споживчі сукупні витрати, фінансова спроможність, бідність, фінансова підтримка.

Key words:

financial resources, standard of living, consumer aggregate expenses, financial capacity, poverty, financial support.

Інформація про рукопис

Надійшов до редакції:
29.03.2018

Рецензований: 5.04.2018

Подано доопрацьовану
версію: 18.04.2018

Прийнятий до друку:
25.04.2018

Вступ

Україна перейшла в нову епоху історії, пов'язану з Революцією гідності та появою можливості побудувати нову країну на принципах сталого розвитку, верховенства права, захисту прав людини, демократії, солідарності, належного врядування. Сталий розвиток орієнтований перш за все на людину та покращення якості її життя у сприятливому соціально-економічному середовищі та екологічно

чистому, здоровому, різноманітному природному довкіллі. Сталий розвиток національної економіки спрямований на подолання бідності шляхом ефективної зайнятості населення, високої вартості робочої сили, накопичення людського і соціального капіталу, розвитку підприємницької активності населення, зміцнення середнього класу, підвищення соціальних стандартів і гарантій, а також надання необхідної соціальної підтримки вразливим групам населення.

Одним з важливих питань функціонування домогосподарств, вважається формування їхньої достатньої фінансової бази, що дозволить повноцінно забезпечити розвиток кожного з членів домогосподарства - безпосередніх власників та носіїв людського капіталу.

Окремим аспектам вивчення концептуальних засад теорії і практики фінансів домогосподарств знайшло відображення у публікаціях Т. Кізіма [1]. Дослідження економічної сутності фінансів домогосподарств як окремої сфери фінансової системи країни, що здійснює активний вплив на розвиток економіки, відображено у працях С. Юрій [10]. Проблемним питанням підтримки найбільш уразливих верств населення шляхом надання соціальних допомог населенню в Україні присвячені праці О. Товстиженко та Л. Коваленко [2].

Кожен із науковців розглядав певний аспект фінансів домогосподарств, що стосувався основної тематики їх досліджень (моделі фінансової поведінки домогосподарств, інвестиційна діяльність домогосподарств, оподаткування доходів домашніх господарств, соціальний захист громадян тощо), проте, на нашу думку бракує цілісного погляду на фінансове забезпечення домогосподарств в умовах стрімких політичних і соціально-економічних змін.

Методологія дослідження

Метою нашого дослідження є оцінка функцій фінансового забезпечення домогосподарств України шляхом аналізу обсягів їх фінансових ресурсів та динаміки в аналітичному аспекті.

Об'єкт дослідження - фінансове забезпечення домогосподарств як підґрунтя сталого розвитку національної економіки. Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних підходів щодо оцінки функцій фінансового забезпечення домогосподарств.

У процесі дослідження фінансового забезпечення домогосподарств, їх ресурсів і заощаджень, особливостей фінансової поведінки, застосовано такі методи емпіричних досліджень, як: статистико-економічні - для дослідження сучасного стану та динаміки фінансового забезпечення домогосподарств; аналізу і синтезу - для деталізації об'єкту дослідження; абстрактно-логічного - для формулювання висновків дослідження, а також методи спостереження, порівняння та емпіричного опису.

Під час проведення дослідження ми послуговувалися визначенням домогосподарств, наданим Т. Кізіма та С. Юрія [1, 10], які розглядають домогосподарство як специфічний вид соціально-економічної організації людей, які здебільшого перебувають у родинних відносинах, ділять спільний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси (працю, капітал, підприємницький хист) і спільно приймають економічні рішення стосовно формування власних доходів та здійснення основних витрат з метою відтворення людського капіталу та задоволення матеріальних і духовних потреб своїх членів.

Фінансові ресурси нами розумілись як ресурси у грошовій формі, які складаються з грошових доходів: заробітної плати, пенсій, допомоги по безробіттю, а також натуральних доходів, які оцінюються у національній грошовій одиниці [10, с. 3].

Фінансове забезпечення домогосподарств нами розглядається як: можливість постійного підтримання на рівні, не нижче мінімально допустимих норм, основних показників життєвого рівня населення (доходів та витрат, заробітної плати, пенсійного забезпечення тощо), що дозволяє забезпечити їх стійкий соціально-економічний розвиток; можливість вільного споживання суспільних благ,

а саме, матеріальних і нематеріальних благ та послуг, що сприяє всебічному розвитку особистості; здатність збереження та підтримки достатнього рівня здоров'я населення та не допущення поширення на території соціально небезпечних захворювань; можливість забезпечення достатньо високого рівня купівельної спроможності населення.

Ми користувались такою класифікацією функцій фінансового забезпечення домогосподарств, у межах якої виділяють ресурсотворювальну, відтворювальну, регулювальну, розподільчу, інвестиційну, консолідувальну. До цього було додано функцію забезпечення життєдіяльності [9, с. 245].

Результати дослідження

1. *Сутність функції забезпечення життєдіяльності домогосподарств* розкривається в «реальних умовах існування» членів домашнього господарства.

Демографічні тенденції, які склались в суспільстві в 2010-2017 рр., призвели до зменшення кількості домашніх господарств та їх членів [7]. За даними статистичного збірника «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України», в 2010 р. налічувалось 17 050,3 тис., в 2016 р. - 15 033,4 тис., а в 2017 р. - 14 985,6 тис. домогосподарств [8].

Стан здоров'я як основа тривалості та якості життя членів домогосподарств характеризується негативними тенденціями, погіршенням його об'єктивних та суб'єктивних (за самооцінкою) показників. Відразу після досягнення молодими людьми повноліття, спостерігається зниження їх фізичної активності і з'являється прояв до шкідливих звичок (встановлено, що у 2017 р. витрати на алкоголь та тютюнопаління за окремими групами домогосподарств перевищили витрати на освіту) [6]. Ці факти свідчать про відсутність в такій категорії громадян культури самозбереження, яка в контексті нашого дослідження визначається як людський капітал домогосподарства.

2. *Ресурсотворювальна функція фінансового забезпечення домогосподарств* дозволяє оцінити фінансове забезпечення домогосподарств шляхом аналізу структури сукупних ресурсів, оскільки сукупні ресурси (доходи) формуються з грошових та натуральних надходжень до сімейного бюджету.

Протягом 2011-2017 рр. основним джерелом вітчизняних домогосподарств були грошові доходи. Їхня частка була достатньо високою й коливалася в межах 86-89%. Основним визначальним фактором матеріального добробуту населення в Україні є оплата праці. Заробітна плата з урахуванням усіх премій у структурі сукупних ресурсів населення в 2017 р. займає 53%. При цьому наявна значна міжпрофесійна, міжкваліфікаційна, міжпосадова, міжгалузева диференціації заробітної плати [9, с. 135];

Частка пенсій, стипендій та соціальних допомог (включаючи готівкові та безготівкові пільги та субсидії) становила чверть ресурсів пересічного домогосподарства. На перший погляд, складається враження, що держава піклується про своїх громадян, витрачаючи значну частку державного бюджету на утримання соціально незахищених верств населення. Однак насправді за рахунок значних недоліків діючої державної системи соціальних виплат має місце «проїдання» бюджетних коштів.

Значні розбіжності мали структури фінансового забезпечення міських та сільських домогосподарств. Доходи від зайнятості міських домогосподарств в 2017 р. становили 64% сукупних ресурсів, а в сільській місцевості - 43% [4], що пояснюється зменшенням виробничої бази на селі та переважанням доходу отриманого від особистого підсобного господарства та від самозаготівель, що відповідає укладу життя сільських жителів.

3. *Відтворювальна функція фінансового забезпечення домогосподарств* дозволяє стверджувати, що у складі доходів домогосподарств основну роль відіграє заробітна плата, але її питома вага знижується. А тому, поряд із заробітною платою важливу роль у процесі забезпечення потреб домогосподарств відіграють доходи від ведення особистого підсобного господарства та підприємницької діяльності.

Негативним фактом є те, що питома вага доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості протягом останніх років коливалась в межах 6-5% [4]. Така динаміка свідчить про те, що потенціал домогосподарств використовується неповністю через адміністративні бар'єри, несприятливий бізнес-клімат та відсутність спеціалізованих фінансово-кредитних продуктів.

Питома вага продукції, яка була вирощена самостійно у особистих підсобних господарствах з 3,4 % в 2011 р., зменшилась до 2,9 % в 2017 р. [4] від загального обсягу фінансових ресурсів домогосподарств України. Така тенденція свідчить про те, що домогосподарства України вже фактично відійшли від натуральної форми господарства, що дозволяє забезпечувати лише потреби членів своєї родини.

4. *Функція регулювання фінансового забезпечення домогосподарств* забезпечує зміну суми доходу на одного учасника домогосподарства, формує збалансований розвиток домашнього господарства як економічної одиниці.

Практика господарювання країн з різним економічним устроєм переконливо доводить, що чим менший обсяг необхідних для життя потреб задовольняється за рахунок трудового внеску, тим нижча роль заробітної плати як чинника-стимулятора. На нинішньому етапі заробітна плата, на нашу думку, не виконує своїх основних соціальних функцій, щодо мотивації ефективної праці і можливості реалізації працівника на виробництві, а зводиться до самозабезпечення та виживання працівника та членів його сім'ї. Це спонукає домогосподарства розраховувати лише на власні сили і можливості щодо забезпечення більш-менш пристойного свого існування.

Людина відчуває втрату життєвих перспектив і не маючи можливості реалізувати себе в професійній сфері, шукає інших шляхів виходу з депресії та самореалізації.

5. *Розподільча функція фінансового забезпечення домогосподарств* дозволяє виявити суспільну місію фінансового забезпечення домогосподарств. Розподіл відбувається при оплаті праці працівників сфери матеріального виробництва, перерозподіл – при отриманні пенсій, допомог, стипендій, трансфертів з бюджету та позабюджетних фондів, дивідендів, відсотків, страхових відшкодувань, отримання інших трансфертів з різних джерел. При цьому формуються диверсифіковані децентралізовані фонди грошових коштів для фінансування відтворення учасників домашніх господарств.

Якщо проаналізувати розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів, то 43,3% домогосподарств постійно відмовлялися від придбання найнеобхідніших матеріальних благ (крім продуктів харчування), порівняно з мізерною часткою 6,6% домогосподарств доходи яких дозволяли робити заощадження [5]. Майже половина домогосподарств не має можливості робити заощадження, що вказує на збіднілість населення країни.

Зростання доходів домогосподарств дозволяє збільшувати витрати. Витрати домогосподарств - це сукупність платежів, які ним здійснюються у звітному періоді з метою забезпечення своєї життєдіяльності [1, с. 98].

Середньомісячні сукупні витрати домогосподарств за 2010-2016 рр. також зросли, але швидшими темпами порівняно з середньомісячними сукупними ресурсами. Така ситуація пояснюється стрімким знеціненням національної валюти, і як наслідок, значним зростанням цін на товари і послуги.

Середньомісячні витрати одного домогосподарства зросли на 24% протягом 2016 р., і становили 6903 грн. Миське домогосподарство витратило в середньому за місяць 7127 грн, сільське - 6442 грн. Більше 90% середньомісячних сукупних витрат припадає на споживчі сукупні витрати.

Як свідчать дані статистичного збірника «Витрати і ресурси домогосподарств України за 9 місяців 2017 року: (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)», більше 50% середньомісячних сукупних витрат домогосподарств припадає на продукти харчування та безалкогольні напої і їх частка з роками зростає [4].

Серед непродовольчих товарів і послуг найбільшу частку займають витрати на житло, водопостачання та водовідведення, електроенергію, газ та інші види палива. Що пояснюється зростанням тарифів на електроенергію та опалення.

Рівень фінансового забезпечення населення в сучасних умовах визначається не лише достатньою кількістю споживання продуктів харчування чи непродовольчих товарів, а й забезпеченістю різними видами нематеріальних благ та послуг. Чим більше ресурсів домогосподарство може спрямувати на задоволення своїх потреб у різноманітних нематеріальних благах та послугах, тим вищим є рівень його матеріального добробуту.

6. *Інвестиційна функція фінансового забезпечення домогосподарств* є однією з найважливіших функцій фінансів домашніх господарств в системі суспільного відтворення, оскільки вона забезпечує «постачання» фінансових ресурсів суспільному виробництву. Зазвичай, інвестиційну функцію домогосподарств пов'язують з часткою капіталізованих доходів, тобто тільки тих, які використовуються для вкладення коштів в різні фінансові інститути і реальне виробництво. Основними фінансово-кредитними інститутами, які забезпечують залучення фінансових ресурсів, як важливого інвестиційного ресурсу, залишаються комерційні банки України, мережа яких неухильно скорочується внаслідок політики оптимізації, здійснюваної Національним банком України.

Банківський депозит як один зі способів перетворення заощаджень на інвестиції. В Україні за річний депозит нараховують близько 13 %, а валютний депозит становить 2-3%. Загальні обсяги заощаджень домогосподарств України у вигляді депозитів у комерційних банках країни у 2016 р. становили 437 млрд грн. Протягом 2001-2016 рр. вони зросли у номінальному обчисленні у 64,3 рази [3].

У цьому контексті необхідно зазначити, що будь-які заощадження (у вигляді вкладів у комерційних банках, інвестиційних фондах і компаніях, цінних паперах, внесків у пенсійних фондах та страхових полісах) мають значні переваги порівняно із накопиченнями в готівковій формі, оскільки значно розширюють можливості грошового обігу в державі через багаторазове використання залучених коштів. Це сприяє створенню необхідних інституційних передумов для поступового переходу до досконаліших форм організації та регулювання грошового обороту.

7. *Консолідувальна функція фінансового забезпечення домогосподарств* дозволяє оцінити домогосподарство, як з'єднуючу ланку фінансової системи, метою функціонування якої є фінансове забезпечення потреб окремих членів домашнього господарства.

Зменшення частки витрат на відпочинок і культуру, ресторани та готелі, а також неспоживчих сукупних витрат домогосподарств України протягом досліджуваного періоду, свідчить про зниження рівня життя населення України.

Отже, в довгостроковій перспективі рівень фінансового забезпечення домогосподарств України залежить переважно від загальноекономічного тренду, обсягу заощаджень громадян та демографічного чинника. Однак цілком очевидно, що на зазначені параметри впливає несприятлива ринкова кон'юнктура, критичне перевищення витрат над доходами та тривалі бойові дії на сході України, не сприяють зростанню добробуту її громадян.

Прикінцеві міркування

Проведене нами дослідження фінансового забезпечення домогосподарств свідчить, що визначальну роль в структурі фінансової бази, як важливого фактора-генератора якості життя домогосподарств України, відіграють:

- недостатнє забезпечення домогосподарств сукупними ресурсами;
- велика частка споживчих витрат у загальній структурі витрат домогосподарств;

- зменшення ролі заробітної плати у формуванні фінансової бази домогосподарств, зниження її стимулюючої та відтворювальної функцій;

- зростання частки, в структурі сукупних ресурсів домогосподарств, грошової допомоги від родичів (гроші, одержані від тих, хто виїхав на заробітки за межі України). Основними мотивами виїзду є бажання знайти кращі умови для життя, відсутність добре оплачуваної роботи в Україні і, звичайно, бажання забезпечити гідне майбутнє дітей.

- зростання недовіри домогосподарств до фінансових установ: банків, інвестиційних компаній, пенсійних фондів, установ накопичувального пенсійного забезпечення, лізингових і страхових компаній, що підтверджується низьким рівнем участі населення в інвестиційному процесі.

Ми повинні розуміти, що, обравши шлях на Європейську інтеграцію, ми маємо бути готовими не лише до європейського рівня доходів, але й до європейських цін на товари та послуги, а також європейських стандартів життя. Зі зростанням рівня життя у населення виникає потреба і в якісніших умовах проживання, продуктах харчування, медичних послугах, стають вищими вимоги до правової захищеності, до безпеки оточуючого середовища, до соціального оточення тощо. І в цьому разі держава повинна бути готовою не тільки до підвищення рівня життя населення, а й до зміни усвідомлення населенням того, ким вони є, на яку якість життя заслуговують.

Проведене дослідження підтверджує, що надзвичайно актуальним залишається удосконалення механізму формування та нагромадження фінансової бази домогосподарств, її державне регулювання та удосконалення, шляхом розвитку та державної підтримки підприємницької діяльності та самозайнятості населення, особливо на селі, що дозволить зміцнити фінансову спроможність домогосподарств; перетворити заощаджень населення в інвестиційний капітал.

Для підвищення рівня та якості життя необхідні активні кроки у трансформації соціальної політики держави, зокрема, дієва реформа охорони здоров'я і покращення медичного обслуговування, зміна системи оплати праці та пенсійної системи, підвищення допомоги при народженні дитини, розширення дошкільних установ, створення належних умов для забезпечення молодих сімей та самотніх молодих громадян житлом.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.08. Тернопіль: ТНЕУ, 2011. 466 с.
2. Коваленко Л. О., Товстиженко О. В. Організація надання соціальної допомоги населенню в Україні // Наука й економіка. 2016. Вип. 1. С. 86-91.
3. Основні показники діяльності банків України / Національний банк України. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807 (дата звернення 15.01.2018).
4. Витрати і ресурси домогосподарств України за 9 місяців 2017 року: (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) Статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat> (дата звернення 15.01.2018).
5. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств) у 2017 році: Статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_sdrd_zb.htm (дата звернення 15.01.2018).
6. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2017 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2017 року: Статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_snsz_zb.htm (дата звернення 15.01.2018).
7. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017 року: Статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/> (дата звернення 15.01.2018).
8. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Статистичний збірник / Державна

служб статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_cdhd_zb.htm (дата звернення 15.01.2018).

9. Фінансові важелі подолання бідності в Україні / За ред. О. П. Кириленко О.П. Тернопіль: ТНЕУ, 2010. 432 с.
10. Юрій С.І., Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності // Фінанси України. 2008. № 8(153). С. 3-10.